

De eerste papiermachine

IN NEDERLAND

We schrijven 17 Juli 1837, een historische dag in de levensloop van wat nu het concern van Van Gelder Zonen is. Immers, op die dag reizen Martinus en Pieter van Gelder naar Rotterdam om persoonlijk met de heer Röntgen, directeur van de Rotterdamse Stoombootmaatschappij, die in de fabriek Feijenoord is begonnen het terrein der machinefabricage te exploreren, over de aanschaffing van machines voor het eigen bedrijf, overleg te plegen. Het gaat om niet minder dan:

- 1°. Twee Engelse papiermachines, de één voor het vervaardigen van zwaar pakpapier van vijf voet breedte, met drie of vier droogcilinders van drie voet diameter, de tweede voor het maken van fijn wit papier van 125 cm breedte en voorzien van drie droogcilinders.
- 2°. Een machine om het eindeloze papier in vellen te snijden.
- 3°. Een machine om het papier te lijmen voordat het in vellen gesneden wordt.
- 4°. Een machine om postpapier te stempelen met een merk in de hoek.
- 5°. Een stoommachine om de bovengenoemde machines in beweging te brengen, met een ketel van voldoende grootte om tevens de stoom voor de droogcilinders te leveren.
- 6°. Het molenwerk.

Wat zijn de oorzaken dat het eerst 1837 moest worden aleeer de vaderlandse industrie het oog richtte op de „fabriekmatige of wel mechanique wijze van papiermaken“?

Was het de oud-Hollandse degelijkheid die het machinale product nog steeds als een zeer slechte imitatie van het gerenommeerde handproduct bleef zien of bleef men welbewust eerst de kat uit de boom kijken, opdat de kinderziekten elders overwonnen zouden kunnen worden? Wij weten niet welke overwegingen hebben gegolden maar wel wijzen de oude kronieken uit dat dit halsstarrig vasthouden aan oude methoden een steeds zwaardere en onhoudbare concurrentiestrijd tegen het machinale buitenlandse papier met zich bracht. Daar immers won de papiermachine steeds terrein: de firma Donkin in Engeland, die de uitvinding van Robert perfectioneerde, leverde tussen 1803 en 1823 een veertigtal machines af. In 1818 werd de eerste in Duitsland opgesteld, vier jaar later volgde Frankrijk. In het bijzonder was het de Duitse markt, eertijds een belangrijk afzetgebied voor het Hollandse papier, die totaal verloren ging. De Provinciale verslagen van Zuid- en Noord-Holland zijn evenveel jammerklachten over de slechte gang van zaken in het papiermakersbedrijf en wijzen

er op dat, terwijl er in 1830 nog slechts van een geringe uitvoer gesproken kan worden, in 1836 een steeds toenemende invoer als de oorzaak van een steeds toenemend verval genoemd moet worden. Waar is de tijd dat een congres van Duitse papiermakers in Plauen bij de regering aandrang op een streng verbod op de uitvoer van lommen, omdat de Hollandse fabrikanten die, in de vorm van papier, tegen een veelvoud van de prijs, weer invoerden? Nog steeds zijn de Hollanders bedreven papiermakers. „Jammer echter“ zegt het Tijdschrift ter Bevordering van Nijverheid in een verhandeling over de Veluwe industrie, „dat daar, waar het papier in de hoogste volmaaktheid gemaakt kan worden, de fabrikanten in de werktuigelijke verbeteringen geen gelijken tred met de buitenlanders houden. Vandaar dat zij hun papier niet zoo goedkoop kunnen afleveren en zich met geringe winsten moeten tevreden houden. Vandaar het vernederend schouwspel, dat vreemdelingen hier hun papier komen veilen en bij duizenden riemen verkoopen. Vandaar, dat een onzer meest gelezene nieuwsbladen op Duits papier gedrukt wordt.“

In 1837 is dus blijkbaar de tijd rijp om de grote stap te gaan ondernemen en het zijn, zoals gezegd, de firmanten Martinus en Pieter van Gelder, die hun plannen aan de heer Röntgen gaan kenbaar maken. Een onderneming die een nieuw tijdperk in de geschiedenis van het bedrijf inluidt, maar die tevens het begin zal blijken te zijn van een eindeloze reeks van moeilijkheden en strubbelingen. In de eerste plaats stuurt Feijenoord de lijst van de nodige machines niet naar de specialisten Donkin, maar naar een vaste Engelse relatie Treffry & Co., die nog nooit een papiermachine gemaakt heeft, maar die inderdaad de opdracht krijgt tot het leveren van een machine voor de vervaardiging van zwaar pakpapier, 150 cm breed, met vier droogcilinders van 90 cm diameter, voor de prijs van £ 800.— alsmede een „knotting-machine“ voor £ 50.— en een reinigingsmachine voor £ 40.—.

Als dan in September 1838 de machine komt blijkt, dat daar nog al een en ander aan mankeert en men maakt Feijenoord het verwijt, dat men de machine wekenlang in Rotterdam heeft vastgehouden om haar te kunnen namaken en dat bij het uitpakken, namaken en weer inpakken, allerlei onderdelen beschadigd zijn, en zelfs ontbreken! Inmiddels had men met de aflevering van de stoomketels voor de stoommachine ook reeds droeve ervaringen opgedaan. Eind 1837 waren deze door Feijenoord verzonden, en tot grote verbazing van de firmanten bleken deze groter dan de bestelde, en niet nieuw, doch reeds gebruikt! Een klacht aan de heer Röntgen had als antwoord opgeleverd: „Indien U de ketels niet

wenscht te behouden, zoo kunt U ons dezelve terug zenden; wij zullen U dan zoo spoedig mogelijk andere leveren. De ketels hadden een andere bestemming en om U spoedig te helpen, liet ik dezelve voor U inrichten. Dezelve zijn niet, als geheel onbeduidend, gebruikt, sterk en duurzaam; doch het is mij geheel onverschillig of U dezelve wilt houden of niet Hoewel U niet had bepaald dat wij U nieuwe ketels zouden leveren, hadden wij dit toch veel liever gedaan, als deze te veranderen; het geschiedde alleen om U te welvaren; de nieuwe doch kleinere waren zelfs reeds begonnen. Wij hebben U dan ook met een ongehoorde promptitude geholpen en hadden alleen dank verwacht, want betere en meer duurzame ketels had U nergens kunnen krijgen." Soit! De ketels werden geaccepteerd, de papiermachine werd geplaatst met behulp van twee Engelse mecaniciens a raison van f 48.— per maand en 'n Engelse papiermaker, die zich voor drie maanden verbond voor f 84.— De regering had het belang voor de Nederlandse industrie ingezien en vrijstelling van invoerrechten verleend nadat de firma een adres aan de Koning had gezonden, waarin zij uiteenzette, dat zij „teneinde een poging te doen om zoo mogelijk het papierfabrikaat hier ten lande te redden uit den verachterden staat waarin het is vervallen, besloten hebben hun papierfabriek, gelegen te Zaandijk, in te rigten op de wijze der Engelse fabrikanten, hopende dat dit voorbeeld door anderen gevolgd wordende, daardoor deze voormaals zoo belangrijke tak van nijverheid tot haar vorige bloei zal worden teruggebracht."

Maar dan komen er nieuwe wolken opdagen aan het papiermakersfirmament: volgens Koninklijk Besluit moest de fabrikant, die een stoomwerktuig in zijn fabriek wilde oprichten, daartoe aan Gedeputeerde Staten verlof vragen en als dan de beschikking komt blijkt die vernietigend voor de nieuwe opzet. Er is namelijk gebleken:

- a. Dat de molen van den Heer Jan Honig Czn, welke als belendende van den molen 't Fortuin te dezer zake is gehoord, is gelegen op een afstand van 250 ellen van den molen in welke het stoomwerktuig zal worden geplaatst.
- b. Dat het bezwaar, dat de rook, uit den schoorsteen van het stoomwerktuig voortkomend, met zwarte hoofddeeltjes bezwangerd, veel nadeel aan de witheid van het papier, door den Heer Honig gefabriceerd wordende, zoude kunnen veroorzaken, welk bezwaar door de andere belendenden, Jacob Breet en Klaas Breet mitsgaders Jacok Kop mede is aangevoerd, kan worden weggenomen, indien de concessie niet anders wordt verleend dan onder de voorwaarde, dat het stoomwerktuig niet anders dan met turf zal worden gestookt, een voorwaarde, aan welke suppleanten verklaard hebben zich, immers voor een gedeelte, te onderwerpen."

Weshalve voor de stoommachine slechts turf als brandstof zou mogen worden gebruikt. Het was vergeefs dat de firma ogenblikkelijk een adres aan Gedeputeerde Staten zond, waarin zij kond deed „dat de fabriek op een afstand van 280 ellen stond van den molen van Jan Honig Czn., terwijl de nieuwe schoorsteen van 't Fortuin 18 el en 5 palm hoog was, zoodat de rook over de fabriek van Honig heen zou gaan. Bovendien zou men daar de luiken

van de droogschuur aan den kant van Van Gelder gesloten kunnen houden wanneer het aangewind was, hetgeen thans bij slecht weer ook gebeurde. Bij 't Fortuin was daarenboven ook een dergelijke droogschuur, zoodat zij zichzelve benadeelen zou, maar zij had bij andere papierfabrieken daarover nooit klachten gehoord. Zij zou anders een dergelijke fabriek natuurlijk nooit hebben opgericht." Het was vergeefs dat de firma aanvoerde dat „een mengsel van steenkool en turf het beste en goedkoopste stookmiddel was en dat turf alleen niet genoeg hitte zou opleveren en in te groote hoeveelheden noodig zou zijn, hetgeen de onkosten van het bedrijf veel te hoog zou maken. Het Fortuin was reeds aangekocht, men had reeds zware kosten gemaakt. Zelfs in Haarlem, dat omringd was van bleekerijen en in het meest bebouwde deel van Amsterdam, was het oprichten van stoommachines toegestaan zonder de beperkende bepaling aangaande het gebruik van steenkolen. Derhalve werd het dringende verzoek herhaald om een mengsel van turf en steenkolen te mogen gebruiken." Vergeefs zette de firma uiteen, dat haars inziens de bezwaren in het geheel niet bestonden, doch slechts waren voortgevloeid uit het onedel beginsel van te grote naijver des beroeps en bood zij zelfs aan om „wanneer de windstreek uit het West-Noordwest waait, de machine alleen met turf te stoken, in welk geval de fabriek der Heeren Jan Honig & Comp. geheel van nadeel door de rookdamp gewaarborgd is". Het was alles vergeefs: de toch al gebrekkige installatie was gedoemd te blijven draaien op turf, steunde daarmede weliswaar op voorbeeldige wijze de vaderlandse turf-exploitatie, maar produceerde zelf ieder jaar naast weinig papier grote verliezen. ... Inmiddels ontbrandde tussen de firma en Feijenoord, na de ketelmisère andermaal een nieuwe strijd, ditmaal met als inzet de eerste papiermachine in Nederland. Het ging om de berekening van ter vervanging gezonden onderdelen, welke zwaar beschadigd waren aangekomen; toen bij een zeer dubieuze post de wissel teruggezonden werd, bestelde Feijenoord op haar beurt papier bij de firma en weigerde 'daarvan de betaling, als compensatie voor het uitstaande bedrag. De reactie der heren Van Gelder liet niet op zich wachten:

„ . . . wij hebben geen zwart op wit, dat weten wij, doch daar wij alstoen met stoomwerktuigen geheel onkundig waren en voor een solide behandeling aan UEd. Mij. werden gerecommendeerd, zoo hebben wij ons ter goeder trouw als onkundigen bij UEd. aangemeld en alles aan UEd. overgelaten en nu laten aan UEd. de beslissing over in hoever wij ons hierop mogen beroemen en UEd. ons vertrouwen solide hebt beantwoord. In het kort, wij weten, wij hebben geen zwart op wit en willen geen proces, doch kunnen aan UEd. verzekeren, dat hetgeen door den Heer Verloop te Utrecht aan onzen concurrent, den Heer Van Kempen Bavinck voor zijn papierfabriek (nu onlangs verbrand) is afgeleverd, alles nieuw was, en er vrij wat mooier uitzag, en dan nog heel wat billijker in prijs, dan hetgeen wij van de Mij. ontvingen. Onder welke veel billijker prijs dan nog wel

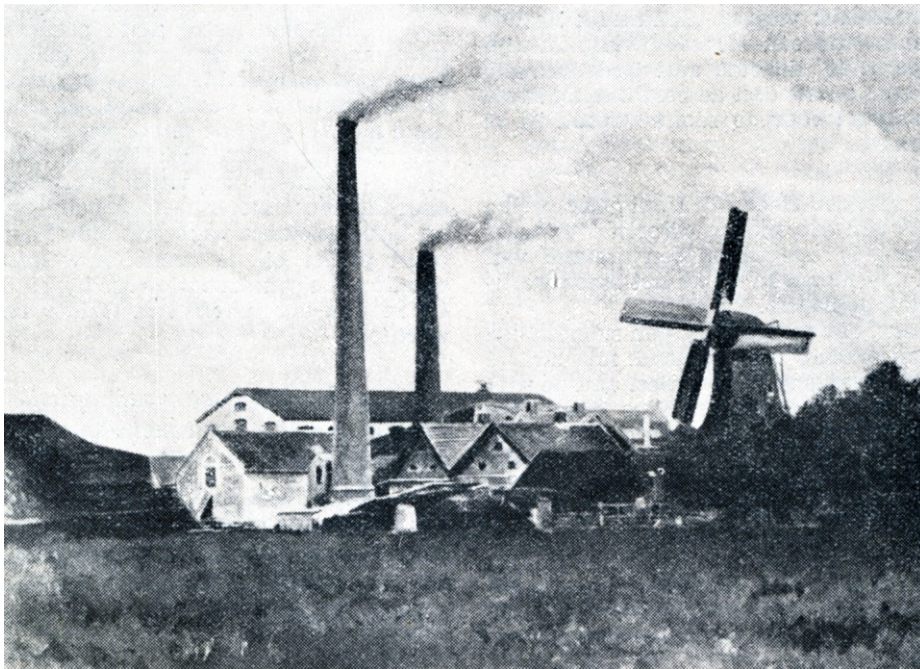
moet gelet worden dat er altijd iemand van den Heer Verloop bij geweest is, zoo ter regeling van het metselwerk, als de verdere bouwing of inrichting van de stoommachine.

Wil de Mij. ons het papier nu nog daarenboven afhouden, wij zullen er in berusten, want willen geen proces en zijn er Gode zij dank niet mede geruïneerd, doch gelooven niet dit voor een solide behandeling en het goed gebruik maken van goede trouw kan doorgaan, en of zoodanig iets de voortdurende bloey der Mij. wel op den duur zal kunnen blijven bevorderen betwijfelen wij zeer en willen wij dan bij gelegenheid wel eens ter beoordeling aan anderen voorleggen

Inderdaad niet geruïneerd, maar wel bracht het onfortuinlijke Fortuin het bedrijf aan de rand van de afgrond. Tot in 1844 de grote stoommachine buiten bedrijf gesteld en de gehele malerij weer aan de

luimen van de wind werd overgeleverd: de klok werd teruggezet. Terwijl in Engeland een 400-tal papiermachines constant in bedrijf was, stond de machine van Van Gelder weken lang stil. Omdat zij de wind niet in de zeilen had!

Ziehier de waarachtige geschiedenis van de eerste papiermachine in de Nederlanden en het zou een zeer tragische geschiedenis genoemd kunnen worden als de onverzettelijke energie van Van Gelder niet voor een happy end had gezorgd. Want wat in Het Fortuin niet lukte, werd in de Eendragt tot stand gebracht en toen daar, in Wormer, op 27 Maart 1846 de eerste 260 Ned. ponden schrens werden gemaakt op de 150 cm-machine, die tot 1876 in bedrijf zou blijven, toen was daarmee het tijdperk van de steeds verder doorgevoerde mechanisatie definitief ingeluid. Dat deze mechanisatie zou leiden tot een machinebezit van 18 stuks, rond- en langzeefmachines, variërend van 150 tot 550 cm breedte, met een gezamenlijke productie-capaciteit van meer dan 150.000 ton per jaar, zal op dat moment niemand hebben kunnen vermoeden.



De eendragt te Wormer als halfmachinaal bedrijf

Uit: De Papierwereld - Kerstnummer 1949

Maanblad voor de Papier-, Papierverwerkende- en Grafische Industrie

Officieel Orgaan van de Kring Vezels en Cellulose van de Bond voor
Materialenkennis